

ЎЗБЕКИСТОНДА МАСОФАВИЙ БАНК ХИЗМАТЛАРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Маматов Акмалжон Анваржонович

“Агробанк” АТБ HR департаменти бошқарма бошлиғи, a.a.mamatov82@gmail.com

ARTICLE INFO.

Таянч сўзлар: тижорат банклари, рақамли банкинг, тўлов терминаллари, масофавий банк хизматлари.

Аннотация

Мазкур илмий мақолада Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари масофавий банк хизматларининг ривожланиш тенденцияси ўрганилган. Таҳлил натижаларига кўра, банклар томонидан ўрнатилган тўлов терминалларида тушган тушумга банк тизимидан фойдаланувчилар сонининг ҳамда муомаладаги пластик карточкаларнинг ўзгариш динамикаси таъсири суи бўлган. Айнан 2020-2021 йиллардаги пандемия ҳолати аҳолининг масофавий банк хизматларидан фойдаланишга мажбур қилган. Чунки, номинал ва реал кўрсаткичларда ҳам фақатгина 2021 йилда кескин ўсиши кузатилган.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Кириш.

Бугунги кунда иқтисодиётнинг барча соҳаларида рақамли трансформация жараёни амалга оширилмоқда. Ушбу жараён нафақат мамлакатимизда, балки барча давлатларда амалга оширилмоқда. Сўнгги ўн йиллик мобил тўловлардан тортиб рақамли пулларгача бўлган кўплаб мисликўрилмаган молия ва банк соҳасига тааллуқли технологик инновацияларга бой бўлди.

Технологиядаги бундай ўзгаришлар инсонларни турмуш тарзи ва бизнес юритиш қоидаларини тубдан ўзгартириб юбормоқда. Интернет ва мобил алоқанинг глобал тарқалиши банк тизими ва молиявий тўловларнинг янгидан-янги шакллари ривожланишига ёрдам бермоқда. Рақамли тўловлар молиявий операцияларни амалга оширишнинг янги усуллари сифатида ҳаётимизга кириб келмоқда.

2019 йилда бошланган коронавирус пандемияси шароитида инсонларнинг рақамли тўловлардан фойдаланиш даражаси кескин ошганлигини кўриш мумкин. Пандемия узоқ йиллар илгари бошланган банк-молия секторининг рақамлаштириш жараёнини тезлаштириб юборди. Хусусан, бутун дунё бўйича рақамли тўловлардан аҳолининг фойдаланиш даражаси пандемиядан олдин 52 фоизни ташкил этган бўлса, 2021 йилда жами аҳолининг 64 фоизи ушбу операциялардан фойдаланишга ўтган. Ўзбекистон Республикасида ҳам пандемия шароити рақамли иқтисодиётнинг ривожланишини тезлаштириб юборди. Жумладан, пандемиядан олдин мамлакатимиз аҳолисининг 34 фоизи рақамли тўловлардан фойдаланган бўлса, 2021 йилда ушбу кўрсаткич 42 фоизга кўтарилган.

Иқтисодиёт тармоқлари, ижтимоий соҳа ва давлат бошқаруви тизимининг жадал рақамли

ривожланишини таъминлаш, шу жумладан электрон давлат хизматларини кўрсатиш механизмларини янада такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги «Рақамли Ўзбекистон — 2030» Стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПФ-6079-сонли фармони қабул қилинди. Ушбу ҳужжатда 2022 йил 1 январга қадар масофадан кредит маҳсулотларини реализация қилиш, омонатлар ва ҳисоб рақамларни очишни ўз ичига олган кенг турдаги онлайн хизматлар кўрсатишни таъминлаш орқали тижорат банкларининг рақамли трансформацияси якунига етказилиши белгилаб қўйилди. Албатта, ушбу мақсадларга эришишда тижорат банкларининг масофавий банк хизматларини ривожлантириш, уларнинг қулайлигини, самарадорлигини ва нархининг мақбуллигини таъминлаш бугунги куннинг муҳим масалаларидан биридир.

Адабиётлар шарҳи

Ривожланган ва ривожланаётган давлатларда иқтисодчи олимлар банк тизимида рақамли инновацион жараёнлар самарадорлигини таҳлил қилиб бормоқда. Хусусан, масофавий банк хизматларининг банк самарадорлигига ва бутун иқтисодиётга таъсири турли методлар ёрдамида таҳлил қилинмоқда. Биз ушбу илмий тадқиқотимизда уларнинг айримлари билан танишиб чиқамиз.

L.Wewege, J. Lee, ва M. Thomsett томонидан тижорат банклари хизматларига молиявий технологияларнинг кириб келиши ҳамда ушбу технологияларнинг банк хизматлари самарадорлигини оширишдаги ҳиссаси таҳлил қилинган. Уларнинг фикрига кўра, охириги йилларда анъанавий банк хизматларига молиявий технологияларнинг кириб келиши кескин тус олмоқда. Ушбу жараён банк миқозларига тезкор, арзон ва самарали хизматкўрсатишга сабаб бўлмоқда. Фақатгина рақамли необанкларгина турли тўловлар, пул ўтказмалари, ўрта ва кичик бизнесни кредитлаш, рақамли ҳамёнлар ва P2P хабарларли ўтказмалар билан боғлиқ бўлган технологик инновацияларни микромолиялаштиришни янада ривожлантириши мумкин. Аммо молиявий технологияларга ихтисослашган банклар миқозлари назарида кредитлаш ва ликвидликлик рискларига кўпроқ дучор бўлишади. Бизнинг фикримизча, молиявий технологияларни қўллаган ҳолда тезлаштирилган рақамли трансформацияга ўтаётган йирик, анъанавий ва амалдаги банклар учун технологик ютуқлар ва инновациялар орқали қиймат яратиш манбаи бўлган шериклик сифатида тобора кўпроқ қабул қилинмоқда. Бугунги кундаги рақамли банк инқилобида катта ўзгаришлар учун асос яратган барча инновацион молиявий технологиялар саноати ривожланган сари ҳамкорлик ва консолидациянинг тасаввур қилиб бўлмайдиган траекториясини белгилаб берди.

Банк тизимининг узок тарихида онлайн банк иши муҳим ривожланиш босқичи бўлди. Онлайн банк иши миқозларга бир қанча қулайликлар ва имтиёзлар яратишига қарамасдан, онлайн банк иши секторидаги менежерлар учун бир қатор асосий ташвиш ва қийинчиликлар туғдиради. Хусусан, ҳиндистонлик иқтисодчи P.Revathi томонидан ушбу масала атрофлича ўрганилган. Унинг фикрича онлайн банклар олдида турган хавфсизлик, техник муаммолар, тўлов ўтказмалари бўйича билан боғлиқ қийинчиликлар ҳамда уларда молиявий ресурсларнинг етишмаслиги каби айрим муаммолар, уларни анъанавий банклар билан мурасага келишга мажбур қилмоқда. Шунга қарамасдан онлайн банкларга бугунги кунда талаб юқориликча сақланиб қолмоқда. Шундай қилиб, онлайн банклар ўзларининг маркетинг муаммоларини ҳал қилишга интилишлари орқали янада ривожланган ва муваффақиятли бўлишлари мумкин .

S.J. Kaur ва бошқалар Хиндистонда банк миқозларининг филиал банклардан рақамли онлайн банкларга миграциясини таҳлил қилган. Миқозлар билан филиал ичидаги алоқа, филиалнинг рақамли трансформацияси, миқозларга йўналтирилган ташаббуслар ва филиал ходимларининг малакасини ошириш миқозларнинг рақамли банкингга тезкор ўтишини олдини олиш потенциалига эга эканлиги аниқланди. Уларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, ривожланаётган давлатларда рақамли банкларни амалиётда қабул қилинишини яхшилашнинг асосий аниқланган

омили сифатида мижозларнинг рақамли банк фаолиятига ишончини қозониш учун банк тизимида интеграциялашган маданий ва ташкилий ўзгаришлар амалга оширишни келтиришади.

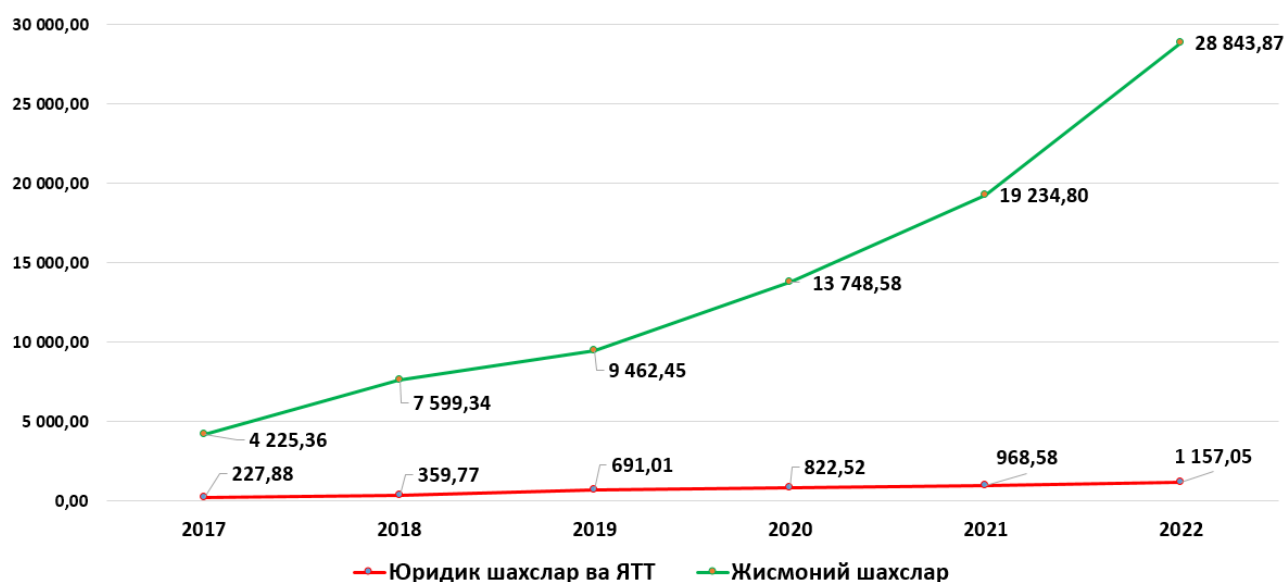
В.К. Meher ва бошқалар рақамли банкларнинг ўрта ва кичик бизнеснинг ривожланишига таъсирини кўп регрессияли модел (multiple regression model) орқали таҳлил қилишган. Таҳлил статистикаси сифатида 454 та кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг маълумотларидан фойдаланилган. Таҳлил натижаларига кўра кичик ва ўрта тадбиркорликнинг ривожланишига рақамли банк фаолиятидаги турли ижобий ҳолатлар, хусусан, тўловларни қабул қилиш ва амалга оширишдаги қулайликлар, бизнесни ривожлантиришда рақамли банкларнинг ёрдамлари, банк амалиёти учун вақтдан тежаш, нақд пул муомаласидан кўра нақдсиз тўловларнинг афзалликлари каби омиллар кучли таъсир кўрсатиши аниқланган.

Тадқиқот методологияси

Илмий тадқиқотни амалга оширишда индукция, дедукция, синтез каби усуллардан фойдаланилган. Ўзбекистон Республикасида масофавий банк хизматлари самарадорлигини таҳлил қилишда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2017-2021 йиллардаги статистик маълумотларидан фойдаланилган. Статистик маълумотлар 2017 йил нарх даражасига нисбатан реал кўрсаткичларга ўтказилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси

Аҳолига банк хизматларини кўрсатишни оммалаштиришда аҳолининг молиявий саводхонлигини ошириш ҳамда уларни масофавий банк хизматларига мослаштириш муҳим масалалардан биридир. Илмий тадқиқотимизда аҳолини масофавий банк хизматлари билан қамраб олиш даражаси ҳамдатўлов терминалларида тушган тушумга таъсир қилувчи омиллар таҳлил қилинган. Таҳлил 2017-2022 йиллардаги статистик маълумотлардан фойдаланилган. Шунингдек, кўрилатган маълумотлар 2017 йил январь ойидаги нархга нисбатан реалга ўтказилган.

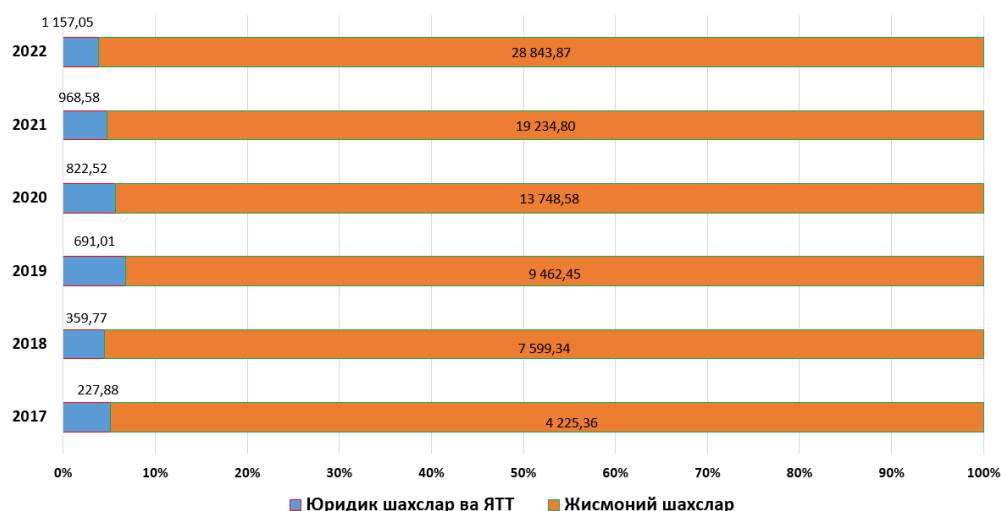

1-расм. Масофавий банк хизматларидан фойдаланувчи мижозлар (минг киши)

Охириги олти йилда аҳолининг банк масофавий хизматларидан фойдаланиш даражаси кескин ошиб бормоқда. Хусусан, 2017 йилда юридик шахслар ва яқка тартибдаги тадбиркорларнинг 227,88 минг нафари банкнинг масофавий хизматларидан фойдаланган бўлса, 2022 йил охирига келиб ушбу кўрсаткич 1157,05 минг нафарга етган. Яъни охириги олти йилда масофавий банк хизматларидан фойдаланувчи юридик шахслар ва яқка тартибдаги тадбиркорларнинг сони беш баробарга ошган.

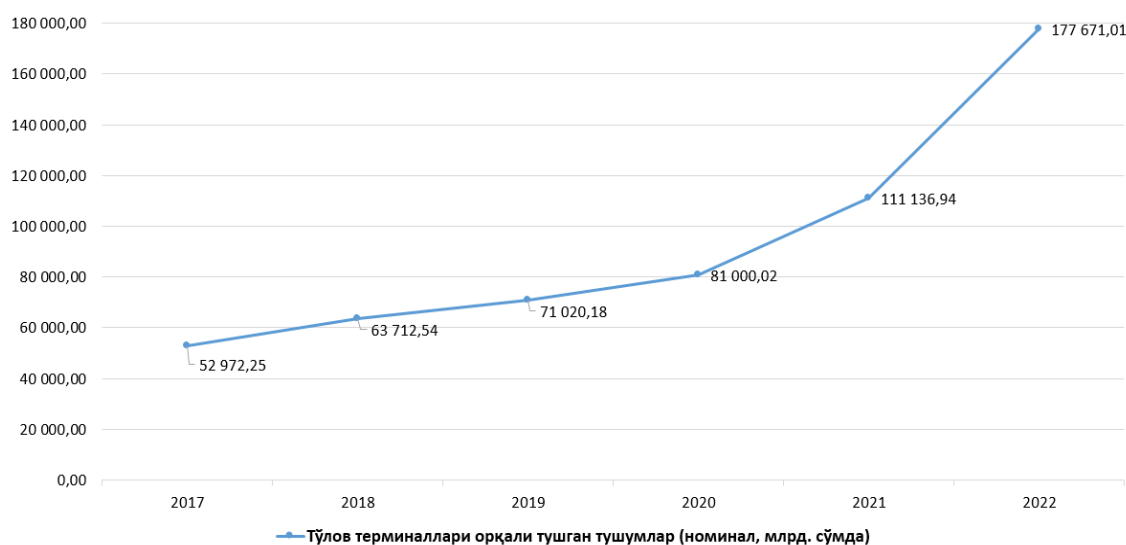
Маълумки, банкнинг масофавий хизматлари фойдаланувчилари таркибида жисмоний шахсларнинг улуши юқори ҳисобланади. Чунки, аксарият масофавий банк хизматлари айнан жисмоний шахсларнинг банк амалиётини осонлаштиришга қаратилган. Шундан келиб чиққан ҳолда, 2017 йилда масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар таркибида жисмоний шахслар 4225,36 минг кишини ташкил қилган бўлса, 2022 йилда эса, бу кўрсаткич 28843,87 нафарни ташкил этган. Жисмоний шахсларнинг масофавий банк хизматларидан фойдаланиш даражасининг ошган қисми асосан пандемия ва ундан кейинги даврга тўғри келмоқда.

2-расм. Банк тизимида масофадан фойдаланувчи мижозлар салмогининг ўзгариши динамикаси (минг киши)

Банк тизимида масофавий банк хизматларидан фойдаланувчи мижозларининг салмоғига назар солсак, унда жисмоний шахсларнинг улуши 90 фоиздан юқори бўлмоқда. Жумладан, 2017 йилда масофавий банк хизматларидан фойдаланувчилар таркибида юридик шахслар ва яқка тартибдаги тадбиркорлар салмоғи 5 фоиз бўлган бўлса, 2019 йилдагина уларнинг салмоғи 8 фоизгача кўтарилган. Аммо кўрилатган даврда уларнинг улуши кескин ўзгармаган. 2022 йил давомида масофавий банк хизматларидан фойдаланувчи жисмоний шахсларнинг ортиши ҳисобига юридик шахс ва ЯТТларнинг улуши 4 фоизга тушиб қолган.

3-расм. Ўрнатилган тўлов терминаллари орқали тушган тушумнинг ўзгариши

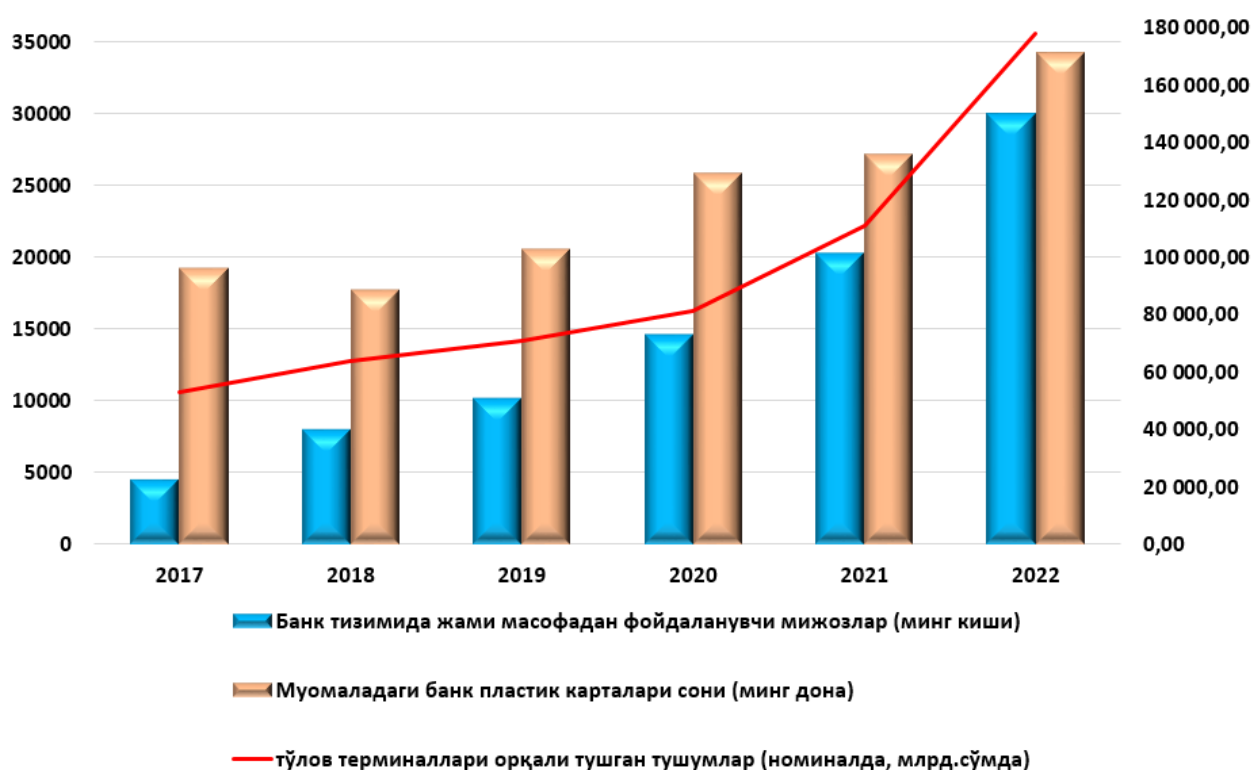

Банк тизимида масофавий хизматлардан фойдаланувчилар сони кескин ошиб бориши ўрнатилган тўлов терминалларида тушаётган тушумни ҳам ошириши турган гап. Статистик маълумотларга қарасак, 2017 йилда тўлов терминалларида тушган тушум 52,97 трлн. сўмни ташкил қилган бўлса, 2021 йилда ушбу кўрсаткич 111,14 трлн. сўмни ташкил этган. 2021 йилга нисбатан 2022 йилда тўлов терминалларида тушган тушум кескин ошиб, унинг миқдори 177,67 трлн. сўмга етган.

Шунингдек, ушбу таҳлилдан хулоса қилишимиз мумкинки, айнан 2020-2021 йиллардаги пандемия ҳолати аҳолининг масофавий банк хизматларидан фойдаланишга мажбур қилган. Чунки, номинал ва реал кўрсаткичларда ҳам фақатгина 2021 йилда кескин ўсиш кузатилган.

Таҳлилимизнинг кейинги босқичида банклар томонидан ўрнатилган тўлов терминалларида тушган тушумга банк тизимидан фойдаланувчилар сонининг ҳамда муомаладаги пластик карточкаларнинг ўзгариш динамикаси қай даражада таъсири мавжудлигини текшираимиз.

4-расм. Ўрнатилган тўлов терминаллари орқали тушган тушумга таъсир қилувчи омиллар

Таҳлил натижаларига кўра, банк тизимида жами масофадан фойдаланувчи мижозлари сони охириги олти йилда деярли етти баробар ошган бўлсада, ўрнатилган тўлов терминалларида тушган тушум шу даражада ўзгармаган. Шунингдек, муомаладаги пластик карталар сонининг кескин ўзгариши ҳам ўрнатилган тўлов терминалларида тушган тушумга сезиларли таъсир кўрсатгани йўқ.

Хулоса сифатида айтишимиз мумкинки, банклар томонидан ўрнатилган тўлов терминалларида тушган тушумга банк тизимидан фойдаланувчилар сонининг ҳамда муомаладаги пластик карточкаларнинг ўзгариш динамикаси таъсири сует бўлган. Ушбу таҳлилдан кўринадики, олдинги таҳлилимизда тўлов терминалларида тушган тушумга пандемиянинг таъсири юқорилиги ўз кучини сақлаб қолган.

Хулоса ва таклифлар

Банкнинг масофавий хизматлари фойдаланувчилари таркибида жисмоний шахсларнинг улуши юқори ҳисобланади. Аммо кўрилаётган даврда банкнинг жами масофадан фойдаланувчилар таркибида юридик шахслар ва яқка тартибдаги тадбиркорлар улуши ўзгаришсиз қолган.

Шу билан бирга, хулоса сифатида айтишимиз мумкинки, банклар томонидан ўрнатилган тўлов терминалларида тушган тушумга банк тизимидан фойдаланувчилар сонининг ҳамда муомаладаги пластик карточкаларнинг ўзгариш динамикаси таъсири суст бўлган.

Айнан 2020-2021 йиллардаги пандемия ҳолати аҳолининг масофавий банк хизматларидан фойдаланишга мажбур қилган. Чунки, кўрсаткичларда ҳам фақатгина 2021 йилда кескин ўсиш кузатилган.

Шунингдек, Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари сифатида ахборот-коммуникация технологияларини, шу жумладан мижозларни масофадан аниқлаш тизимларини жорий этиш орқали масофавий банк хизматларини ривожлантириш, ҳамда тижорат банклари томонидан мижозларга масофавий банк хизматлари (интернет-банкнинг, банк-мижоз, смс-банкнинг ва бошқалар), шу жумладан, мобил иловалар орқали хизмат кўрсатиш кўламини ва сифатини ошириш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий маълумотлари
2. Kaur, S. J., Ali, L., Hassan, M. K., & Al-Emran, M. (2021). Adoption of digital banking channels in an emerging economy: exploring the role of in-branch efforts. *Journal of Financial Services Marketing*, 26(2), 107-121.
3. Meher, B. K., Hawaldar, I. T., Mohapatra, L., Spulbar, C., Birau, R., & Rebegea, C. (2021). The impact of digital banking on the growth of Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) in India: A case study. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 18-28.
4. Revathi, P. (2019). Digital banking challenges and opportunities in India. *EPRA International Journal of Economic and Business Review*, 7(12), 20-23.
5. Wewege, L., Lee, J., & Thomsett, M. C. (2020). Disruptions and digital banking trends. *Journal of Applied Finance and Banking*, 10(6), 15-56.
6. “The Global Findex Database 2021.” <https://www.worldbank.org/en/publication/globalindex>